

İngiliz Kaynaklarına Göre Körfez Krizi'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri

Fabri KAHRAMAN

Doktora Öğrencisi, Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, Ankara

E-Mail: fabri.kahraman@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-7055-8195

Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 21.05.2025 Kabul Tarihi / Accepted: 22.08.2025

ÖZ

KAHRAMAN, Fahri, İngiliz Kaynaklarına Göre Körfez Krizi'nin Türkiye Ekonomisine Etkileri, CTAD, Yıl 22, Sayı 44 (Bahar 2026), s. 605-627.

1990-1991 yıllarında yaşanan Körfez Krizi, Orta Doğu'nun jeopolitik yapısını derinden sarsarken, uluslararası siyasetin yeni bir döneme girmesinin de habercisi olmuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan süreç, Birleşmiş Milletler kararları çerçevesinde uygulanan yaptırımlar ve ABD öncülüğünde yürütülen askerî operasyonlarla sonuçlanmıştır. Türkiye, bu kriz boyunca uluslararası yaptırımları desteklemiş, stratejik konumu ve enerji altyapısıyla koalisyon güçlerine önemli katkılarda bulunmuştur. Ancak bu katkı, ekonomik açıdan Türkiye'ye ciddi maliyetler yüklemiştir. Bu çalışmada, Körfez Krizi'nin Türkiye ekonomisine olan etkileri İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na ait arşiv belgeleri ve Britanya basını ışığında ele alınmaktadır. Krizin Türkiye üzerindeki etkileri; dış ticaret, enerji, ulaştırma, müteahhitlik hizmetleri, turizm ve finansal piyasalar gibi çeşitli sektörlerde detaylı biçimde incelenmesi amaçlanmıştır. İngiliz diplomat ve uzmanların hazırladığı diplomatik raporlar, Türkiye'nin krize verdiği tepkinin uluslararası çevrelerde nasıl algılandığını ve bu süreçte yaşadığı ekonomik kayıpların boyutlarını ortaya koymaktadır. Çalışmanın amacı, Körfez Krizi'nin yalnızca siyasi değil, çok katmanlı ekonomik

sonuçlarını da tarihsel belgeler ışığında analiz ederek, kriz dönemlerinde dış politika kararlarının ekonomik yansımalarına dair özgün bir perspektif sunmaktır.

Anahtar Kelimeler: Körfez Krizi, Türkiye Ekonomisi, Irak, İngiliz Arşiv Belgeleri, Dış Ticaret, Enerji Politikası

ABSTRACT

KAHRAMAN, Fahri, **Effects of the Gulf Crisis on the Turkish Economy according to the British Archival Sources**, CTAD, Year 22, Issue 44 (Spring 2026), pp. 605-627.

The Gulf Crisis of 1990–1991 not only disrupted the geopolitical structure of the Middle East but also marked the beginning of a new era in international politics. Triggered by Iraq’s invasion of Kuwait, the crisis unfolded through a series of United Nations sanctions and military operations led by the United States. During this period, Turkey aligned itself with international sanctions and, owing to its strategic location and energy infrastructure, played a critical role in supporting the coalition forces. However, this support imposed significant economic costs on Turkey. This study examines the economic impacts of the Gulf Crisis on Turkey through the lens of British Foreign Office archival documents and the British press. The effects of the crisis are analyzed in detail across various sectors such as foreign trade, energy, transportation, contracting services, tourism, and financial markets. Diplomatic reports prepared by British diplomats and experts reveal how Turkey’s response was perceived internationally and demonstrate the scale of its economic losses. The aim of the study is to offer a unique historical perspective on the multidimensional economic consequences of the Gulf Crisis and to analyze how foreign policy decisions taken during times of crisis can have profound economic implications.

Keywords: Gulf Crisis, Turkish Economy, Iraq, British Archival Documents, Foreign Trade, Energy Policy

Giriş

İngiltere’nin 1970 yılında Ortadoğu’daki tüm askerî varlığını çekmesinden sonra Irak ve İran arasında Şattülarap¹ ve Basra Körfezi üstünde egemenlik mücadelesi başlamıştır. O sırada İran’da iktidarda bulunan Şah Muhammed Rıza

¹ İngiliz jeopolitik uzmanı Mackinder, Asya Afrika ve Avrupa kıtalarının oluşturduğu “Büyük Dünya Adasını”_birbirine bağlayan önemli geçit bölgeleri arasında Doğu Anadolu ve Mezopotamya’yı da saymaktadır. Bu iki bölgenin başlıca su kaynakları Dicle ve Fırat nehirleridir. Türkiye’den doğan bu iki nehirden Fırat, Suriye’den geçtikten sonra Irak’ta Dicle’yle birleşerek Şattülarap adını almakta ve Körfeze boşaldığı yere kadar yaklaşık 130 millik bir yolu takip etmektedir. Şattülarap’ın 55 mili, İran-İrak arasındaki sınırı oluşturmaktadır; bk. Nurhan Aydın, Bahar Şentürk, “Ortadoğuda Şattülarap’ın Önemi ve Şattülarap Üzerindeki Çekişmeler”, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı 28, 2015, s. 66.

Pehlevi (1919-1980) hızla silahlanarak güçlü bir ordu kurmuş, Hürmüz Boğazı yakınlarındaki bazı adaları işgal etmiş böylece Basra Körfezi üzerinde denetim kurmayı amaçlamış ve Şattularap üzerindeki ortak kontrol statüsünü tanımadığını açıklamıştır.²

1979'da iktidar gelen Ruhullah Humeyni (1979-1989) de Şah'ın Basra Körfezi politikasını devam ettirmiş Basra Körfezi'nde bir "İran hegemonyası" kurarak körfezi "İran Körfezi" haline getirmek istemiştir. Diğer taraftan Humeyni'nin iktidara geldiği ilk günden itibaren Müslüman ülkelere "devrim ihracı" çabasına girmesi, sosyalist blok lideri Sovyetleri ve kapitalist blok lideri ABD'yi "şeytan" ilan etmesi gibi etmenler Batı dünyasının hemen hemen hepsinin, Arap dünyasının çoğunluğunun, Sovyetlerin ve sosyalist ülkelerin Irak'ı desteklemesine sebep olurken,³ İran'ı en fazla destekleyenler ise Libya lideri Kaddafi (1969-2011) ve Suriye lideri Hafız Esad (1971-2000) olmuştur.⁴

Yukarıda belirttiğimiz bu etkenler, özellikle Basra Körfezi üzerindeki iktidar mücadelesi, bu iki ülkeyi karşı karşıya getirmiştir. 22 Eylül 1980'de başlayan savaşın ilk haftasında Saddam Hüseyin (1979-2003), Şattularap üzerinde Irak egemenliği, 1971'de İran tarafından işgal edilen Basra Körfezindeki üç adanın alınması ve İran'ın dağlık bölgelerinde kontrolün sağlanmasına yönelik üç temel amacını dünyaya deklare etmiştir.⁵ Artarak devam eden ve uzun vadede savaşan devletlerin yurttaşlarının hayatlarına ve ekonomik kaynaklarının yok olmasına mal olan bu "yıpratma savaşı" 8 Ağustos 1988'te varılan ateşkesle sona ermiştir.⁶ Buna rağmen savaş İran'da tam anlamıyla yıkıcı bir etki yaratmamış, aksine yeni kurulan rejimin güçlenmesine yardımcı olmuştur.⁷

Irak açısından bakıldığında durum farklıdır. Savaş başladığında Irak'ın günlük petrol üretimi 3,4 milyon varil iken, savaş sırasında bu üretim dramatik bir şekilde 140.000 varile kadar düşmüştür. Petrol ihracat gelirleri savaş boyunca ciddi şekilde azalmış; 1980'de 26,1 milyar dolar olan gelirler, 1981'de 10,4 milyar dolara

² Rifat Uçarol, *Siyasi Tarih 1789-2014*, Der Yayınları, İstanbul, 2015, s. 962.

³ Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2016, s. 774, Oral Sander, *Siyasi Tarih 1918-1994*, 18. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara, 2009, s. 569.

⁴ Armaoğlu, *age.* s. 777.

⁵ Eric Hooglund, "The Gulf War and the Islamic Republic", *Middle East Research and Information Project*, Merip Reports, No: 125/126, 1984, s. 32.

⁶ Sander, *age.* s. 562.

⁷ Hooglund, *agm.* s. 37.

düşmüştür. Ayrıca askerî harcamalar petrol gelirlerinin %141,6'sını aşmış, tarımsal üretimde büyük gerileme yaşanmıştır.⁸

Diğer taraftan Irak savaş sırasında Kuveyt, Suudi ailesi ve diğer Körfez ülkelerinden 60-80 milyar dolar borç almıştır. 30 milyar doları Kuveyt'ten alınan bu borçların faiziyle birlikte geri ödenmesi sorunu Irak'ın karşısında duran en büyük sorunlardan birini oluşturmuştur.⁹ Saddam Hüseyin'in iddiasına göre bu paralar borç değil yardım olarak verilmişti. Bu borç-yardım krizi üzerine Saddam Hüseyin Kuveyt ile ilgili yeni iddialarda bulunmuştur. Buna göre, Kuveyt Irak'a ait olan Rumeyla bölgesinden 1980'den beri petrol çıkarmaktaydı ve bu suretle Irak'ı 2,4 milyar dolar zarara uğratmıştı.¹⁰ İki ülke arasındaki konu ile ilgili Suudi Arabistan'ın Cidde kentinde yapılan görüşmelerden bir sonuç elde edilememiştir.¹¹

Ayrıca 1990 yılının Temmuz ayından itibaren Saddam Hüseyin petrol fiyatlarında meydana gelen düşüşten, özellikle Kuveyt ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin uyguladığı petrol politikalarını sorumlu tutmuştur. Saddam Hüseyin'in iddiası, bu ülkelerin petrol üretimlerinde OPEC'in tespit ettiği günlük varil kotalarını aşmaları (yukarıda belirttiğimiz Rumeyla kuyuları sayesinde) nedeniyle, petrol fiyatlarının, dünya piyasalarında düşmesine sebep oldukları ve bundan Irak'ın büyük zarar gördüğüydü.¹² Ayrıca Kuveyt savaş sırasında fırsatçı gibi davranarak Irak'ın güney sınırından içeri kilometrelerce girmiş (yaklaşık 70 km) ve sınırını Irak aleyhine genişletmiştir.¹³

İran'ın tersine savaştan sonra ordusunu terhis etmeyerek yaklaşık bir milyon askerini silahaltında tutan Irak'ın, her ne kadar yukarıda belirttiğimiz ekonomik kayıplarını telafi etmek istemesi tetikleyici bir unsur olsa da hızla silahlanarak tüm hazırlıklarını “Kuveyt'in işgali” üzerine yapmasının başka tarihsel nedenleri de vardır.

Britanya Yüksek Komiseri Sir Percy Cox'un öncülüğünde, 2 Aralık 1922'de Uqair Protokolü ile Necid Sultanlığı (sonradan Suudi Arabistan), Kuveyt Şeyhliği

⁸ Abbas Alnasrawi, “Economic Consequences of the Iraq-Iran War”, *Third World Quarterly*, Vol. 8, No. 3, 1986, s. 869-895.

⁹ Doğu Ergil, *Körfez Bunalımı*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1990, s. 34.

¹⁰ Armaoğlu, *age.* s. 778.

¹¹ Alptekin Molla, “Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri”, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Vol. 7, No. 11, 2009, s. 34.

¹² Pierre Sallinger, Eric Laurent, *Körfez Savaşı: Gizli Dosya*, Çeviren Erden Akbulut, E Yayınları, İstanbul, 1991, s. 11.

¹³ Ergil, *age.* s. 34.

ve Irak Mandası sınırları tanımlanmıştır. İngilizler, Irak ve Kuveyt'in sınırları çizilirken gerek nüfusu, gerekse toprak varlığı açısından güçlenmesi muhtemel Irak'ın, Basra Körfezi aracılığıyla denize açılmasını önlemek ve bölgedeki petrol yataklarına sahip olmasının önüne geçmek için Kuveyt'i bir nevi tampon ülke olarak ortaya çıkarmışlardır. Böylece Irak'ın zengin petrol bölgesinde İngiltere'ye rakip olmasını engellemeyi planlamışlardır.¹⁴

1961 Kasım ayında Kuveyt bağımsızlığını ilan ettiğinde ise, Irak lideri General Kasım bu bağımsızlığı tanımamıştır. Irak yönetimi, Kuveyt'in Osmanlı döneminde Basra Vilayetine bağlı olduğunu ve dolayısıyla Irak topraklarının ayrılmaz bir parçası olduğunu savunmuştur. Ancak Abdüsselâm Arif ve Baas yönetimi, Kuveyt'in bağımsızlığını nihayet 1963 yılında tanıdıysa da, iki ülke arasında sınır anlaşmazlığı devam etmiştir. Saddam Hüseyin 1981'de, Kuveyt sınırlarının Irak tarafından kesin olarak tanınmasına karşılık Basra Körfezi'nde bulunan Kuveyt'e ait Varbah ve Bubiyan adalarının 99 yıl süre ile kiralanmasının teklif etmiş ancak bu teklif Kuveyt tarafından reddedilmiştir.¹⁵

Körfez Krizi (Ağustos 1990-Şubat 1991) ve Türkiye

1990 yılına gelindiğinde artık Kuveyt'in işgali Saddam Hüseyin'e mantıklı görünmektedir. Yukarıda belirttiğimiz nedenlerin dışında, Kuveyt hem zengin hem de zayıftı; ekonomik olarak değerli bir ödül olduğu gibi askerî olarak da Irak'a rakip olacak durumda değildi. İran, Irak'la yaşadığı savaştan sonra etkisiz durumdaydı, diğer Arap ülkeleri ise Irak'ın yanında yer alıyor ve İran'a karşı gösterdiği çabalar nedeniyle Irak'a minnettarlık duyuyorlardı. Ayrıca Arap kamuoyunda da bu tür bir hamleyi destekleyecek güçlü bir eğilim vardı; çünkü Batı yanlısı olarak gördükleri Kuveyt'e karşı atılacak bu adım hem Arap birliğine yönelik bir girişim hem de bölgedeki İsrail ve Amerikan egemenliğine karşı bir meydan okuma olarak görülebilirdi. ABD ise yaklaşmakta olan krizle pek ilgileniyor görünmüyordu; ABD'nin Bağdat Büyükelçisi April Glaspie'nin, 25 Temmuz 1990 tarihinde Saddam'la yaptığı görüşmede söylediği "Sizin Kuveyt'le aranızdaki sınır anlaşmazlığı gibi Arap-Arap anlaşmazlıklarında herhangi bir görüşümüz yoktur." sözleri Saddam Hüseyin'in ABD'nin bu hamleye aktif bir şekilde karşı çıkmayacağına inanmasının kanıtı olarak gösterilmektedir.¹⁶

Aynı görüşmede Saddam Hüseyin ise "Irak'ın haklarını, teker teker her birini elde edeceğiz. Çünkü biz, haklarını unutanlardan değiliz. Kuveyt ve Emirliklerin ne tarihî hakları, ne meşru dayanakları ve ne de bizim haklarımızı gasp etmeye

¹⁴ *age.* s. 18.

¹⁵ Armaoğlu, *age.* s. 778.

¹⁶ F. Gregory Gause III, "Iraq's Decision to Go to War, 1980 and 1990", *Middle East Journal*, Vol. 56, No. 1, Winter, 2002, s. 50.

ihtiyaçları vardır. Onların ihtiyaçları varsa, bizim de ihtiyaçlarımız vardır” sözleriyle giderek Kuveyt’e karşı harekete geçme kararlılığını açıkça sergilemiştir.¹⁷ Bu görüşmeden bir hafta sonra 2 Ağustos 1990’da Irak Kuveyt’i işgal etmiş, 8 Ağustos tarihinde Kuveyt’in kendi parçası olduğunu ve hatta 19. ili olduğunu ilan etmiştir.¹⁸

Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi işgal günü acil toplanarak aldığı 660 sayılı karar ile; Irak’ın Kuveyt işgalini kınamış ve Irak’ın derhal ve koşulsuz olarak 1 Ağustos 1990’da buldukları mevzilere geri çekilmesi gerektiğini, bu karara uyulmaması durumunda daha ileri adımları ele almak için de tekrar toplanılacağını bildirmiştir. 6 Ağustos 1990’da tekrar toplanan kurul, Irak’ın Kuveyt’i işgalinin sürmesinden ve önceki kararın uygulanmamasından ciddi kaygı duyarak Kuveyt’in egemenlik ve bağımsızlığını yeniden sağlamak amacıyla yaptırım kararı almıştır. Buna göre BM, tüm ülkelerden, Irak veya Kuveyt’ten gelen ürünlerin ithalini yasaklamalarını; bu ülkelerden yapılacak ticareti veya finansal işlemleri engellemelerini ve Irak ile Kuveyt’e yönelik tıbbi ve insani amaçlı gıda yardımı hariç, silah veya askerî malzeme satışını durdurmalarını talep etmiştir.¹⁹

Türkiye’de 2 Ağustos 1990’da Marmaris’ten acil olarak Ankara’ya dönen Cumhurbaşkanı Turgut Özal başkanlığında Milli Güvenlik Kurulu toplanmış, işgalin endişe uyandırdığı ve BM kararlarının hemen uygulanması temennisinde bulunulmuştur.²⁰ Bunun üzerine Irak Başbakan yardımcısı Taha Yasin Ramazan Özal ile görüşmek için 5 Ağustos’ta Türkiye’ye gelmiş, işgal nedenlerini anlatmış ancak beklediği desteği bulamamıştır. “Beli tabancalı” bu bürokratın “Kuveyt’i bırakmayacağız” söylemi Türk medyasında geniş yankı uyandırmıştır.²¹

BM’nin ambargo kararına uyan ilk ülke Türkiye olmuştur. 7 Ağustos 1990’da Bakanlar Kurulu tarafından alınan karar doğrultusunda Kuveyt ve Irak’ın Türkiye’deki mal varlığına el koyulmuş, iki ülkeye yapılacak gıda ve sağlık malzemeleri hariç, ihracatı durdurmuş, transit ticaret ve bu ülkelerden ithalat yasaklanmıştır. Ayrıca Kerkük-Yumurtalık boru hattı da kapatılmıştır.²² İngiliz The Kerryman gazetesinde yer alan haberde ise, Körfez Krizi’nin Birleşmiş Milletler için kritik bir sınav olduğu ifade edilmiş ve bu kez örgütün daha kararlı

¹⁷ Gause III, agm. s. 54.

¹⁸ Sallinger, Eric Laurent, *age*. s. 17.

¹⁹ *Birleşmiş Milletler Dijital Kütüphanesi*, <https://digitallibrary.un.org/record/94220?v=pdf> (Erişim Tarihi: 19.03.2025);

²⁰ “Ankara işgalden endişeli”, *Cumhuriyet*, 3 Ağustos 1990, s. 14.

²¹ “Bağdat’tan sert mesajlar”, *Cumhuriyet*, 6 Ağustos 1990, s. 16.

²² “Ankara boru hattını kapattı”, *Cumhuriyet*, 8 Ağustos 1990, s. 1.

bir tutum sergilediğinin altı çizilmiştir. BM'nin yaptırımları tercih ettiği, ancak önceki dönemlerden farklı olarak bu yaptırımların “dışı olan”, yani etkili ve sonuç doğurabilecek nitelikte olduğu önemle belirtilmiştir. Körfez'in fiilen bloke edilmesi ve Türkiye ile Suudi Arabistan'ın Irak'ın serbest dünyaya açılan tek ihracat kanalı olan petrol boru hatlarını kapatmaya yönlendirilmesi, bu kararlılığın somut göstergeleri olarak vurgulanmıştır.²³

ABD Dışişleri Bakanı James Baker 9 Ağustos'ta Türkiye'ye gelerek şu konularda yardım istemiştir:

1. F-111 bombardıman uçaklarının İncirlik Üssü'nü kullanmaları,
2. Çevik Kuvvet'in tüm unsurlarıyla Türkiye'ye daveti,
3. İncirlik'te dört filo ABD savaş uçağının daha konuşlanması,
4. Türkiye'nin Irak sınırına asker yığılması,
5. Suudi Arabistan'a asker gönderilmesi,
5. B-52 ağır bombardıman uçaklarının ikmaline imkân tanınması.²⁴

Türkiye, üslerin kullanılması ile ilgili talepleri kabul etmiş, ancak asker gönderilmesi ile ilgili talepler, Özal'ın ısrarına rağmen TSK'nın karşı çıkması nedeniyle yerine getirmemiştir.²⁵

Türkiye'nin boru hattını kapatması İngiliz basınında da yer bulmuştur. Çıkan haberlerde, İngiltere ve Fransa'nın Kuveyt'in işgalinin engellenmesi için diplomatik çabalarını sürdürdüğü, ABD Dışişleri Bakanı James Baker'in, Washington'un İngiltere'nin tutumunu ve Irak'ın boru hatlarına erişiminin engellenmesi adına Türkiye ile varılan antlaşmadan “cesaret aldığı” yorumu paylaşılmıştır.²⁶

Bu kriz döneminde hukuksal açıdan sorumsuz bir mevkide bulunan Cumhurbaşkanı Turgut Özal aktif bir dış politika izlemiştir. O dönem başbakan olan Yıldırım Akbulut'un rolü sınırlı kalırken, dış politika yönetimini bizzat Özal üstlenmiştir.²⁷ Bu rolde Anayasadan aldığı yetki ve meclisteki Anavatan Partisinin

²³ “Punters suffer as oil vultures make a killing”, *The Kerryman*, 17 Ağustos 1990, s. 8.

²⁴ “ABD üsleri istiyor”, *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1990, s. 14.

²⁵ İlhan Üzgel, “ABD ve NATO'yla ilişkiler”, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, (Editör Baskın Oran), İletişim Yayınları, Cilt II, İstanbul, 2008, s. 255.

²⁶ “Iraqi troops on the move”, *Scarborough Evening News*, 10 Ağustos 1990, s. 2; “UN order tough economic sanctions”, *Press and Journal*, 7 Ağustos 1990, s. 24.

²⁷ Üzgel, *age.* s. 254.

üstünlüğü de bir etkidir.²⁸ Özal'ın ABD Başkanı Bush ile yaptığı görüşmeler ve "telefon diplomasisi" kamuoyunda dikkat çekmiş ve Türkiye'nin dış politikada etkin olduğu imajını güçlendirmiştir.²⁹ Özal'a göre, Körfez Savaşı sırasında Türkiye'nin aktif rol alması, Türkiye'ye ABD ile ekonomik ve ticari avantajlar sağlayacak, Avrupa Birliği'ne girişini hızlandıracaktı, Körfez ülkeleriyle ekonomik ilişkileri geliştirecek ve Orta Doğu'nun geleceğinde Türkiye'nin etkili bir aktör olmasını sağlayacaktı.³⁰

Körfez Krizi'nin Türk Ekonomisine Etkileri

Körfez Krizinin Türk Ekonomisine olan etkileri müttefik İngiltere tarafından diplomatik raporlar ve ekonomik analizler şeklinde yakından takip edilmiştir.

Türkiye, Irak'a yönelik yaptırımların uygulanmasını öngören ilgili Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi kararlarına tereddütsüz bir şekilde yanıt veren ilk ülkelerden biri olmuştur. Uluslararası toplumun bir kısmı kararsızlık içindeyken, Türkiye, petrol boru hattını kapatma adımını atarak dünyaya örnek teşkil etmiş ve böylece Irak'ın petrol ihracatının önemli bir kısmını Akdeniz'e taşıyan hattı devre dışı bırakmıştır. Türkiye, Saddam rejimine başından itibaren tizlikle ve sıkı bir ambargo uygulayan ülke olmuştur.³¹

Körfez Krizi Türkiye ekonomisi üzerinde hem doğrudan hem de dolaylı olumsuz etkiler yaratmıştır.³² Bu etkiler, dış ticaret (ithalat ve ihracat), nakliyat, ulaşım, bankacılık, müteahhitlik faaliyetleri, turizm sektörü ve borsa gibi alanlarda kendini göstermiştir. Ayrıca, yabancı sermaye girişlerindeki azalma, savunma harcamalarındaki artış, bütçe açığının genişlemesi, ekonomik durgunluk, yaptırımların ertelenmesi ve genel fiyat artışları şeklinde ortaya çıkmıştır.

Britanya'da yayın yapan The Scotsman isimli gazetede, 3 Ekim 1990 tarihinde yer alan haberde, Körfez Krizi ile ilgili uluslararası ilişkiler bağlamında ön saflarda yer alan devletler kavramı ele alınırken, 1970'li yıllara güçlü bir tarihsel gönderme yapılmıştır. Özellikle Ian Smith yönetimindeki Rodezya'nın ekonomik yaptırımlar döneminde kuşatılması hatırlatılarak, Zambiya ve Mozambik gibi komşu ülkelerin de neredeyse Rodezya kadar ağır ekonomik zarar gördüğü vurgulanmıştır. Bu

²⁸ Ramazan Gözen, "Özal ve Körfez Savaşı: İdealler/ Gerçekler Açmazında Dış Politika", *Kim Bu Özal*, Ankara, 2001, s. 344.

²⁹ Üzgel, *age.* s. 254.

³⁰ *TBMM Tutanak Dergisi*, Dönem 18, C. 47, 1. Birleşim, 01 Eylül 1990, s. 13.

³¹ *The National Archives, (Foreign and Commonwealth Office)*, FCO, 9/7538, s. 1.

³² "Bombalar ekonomiyi de vuruyor", *Cumhuriyet*, 22 Ocak 1991, s. 12.

benzetme yoluyla, yaptırımların yalnızca hedef ülkeyi değil, çevresindeki devletleri de derinden etkilediği gerçeğinin altı çizilmiştir.

Haber metninde Körfez Krizi bağlamında Ürdün, Türkiye ve Mısır'ın ön saflarda yer alan ülkeler olarak tanımlandığı görülmektedir. Mısır'ın Irak ile sınırı bulunmamasına rağmen Çöl Kalkanı Operasyonu'na derin biçimde angaje olması, ülkenin ekonomik yapısına ilişkin önceki varsayımları geçersiz kılan bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bu durumun, krizin bölgesel etkilerinin sınır aşan bir nitelik taşıdığını gösterdiğine dikkat çekilmiştir.

Türkiye'ye ilişkin değerlendirmelerde ülkenin, uluslararası toplumun yaptırımların yıkıcı etkilerini sınırlayıp sınırlayamayacağını test eden kritik bir örnek vaka olarak sunulduğu görülmektedir. Ancak haber metni, Türkiye açısından tabloyu iyimser bulmamış ve Irak-Türkiye petrol boru hattının kapatılmasının yıllık yaklaşık 1,3 milyar sterlinlik maliyetine özellikle dikkat çekmiştir. ABD'nin bu maliyeti üstleneceğine dair verdiği söz hatırlatılmış olsa da gerçek ekonomik kaybın bazı tahminlere göre yıllık 4 milyar sterline ulaşabileceği belirtilerek sorunun boyutu özellikle vurgulanmıştır.

Türkiye'nin Irak ile yürüttüğü gıda ihracatı ve tüketim malları ticaretinin, Körfez Savaşı öncesinde oldukça kazançlı olduğunun altı çizilmiştir. Karayolu taşımacılığı sayesinde hem Irak'a hem de Orta Doğu'nun diğer ülkelerine yapılan ticaretin önemli gelirler sağladığı hatırlatılmış, ancak bu ekonomik faaliyetlerin yaptırımlarla birlikte ani bir şekilde sona erdiği belirtilmiştir. Bu bağlamda, tarımdan sonra ülkenin en büyük iş kolu olan karayolu taşımacılığı sektörünün ciddi bir kriz içine girdiği önemle ifade edilmiştir.

Turizm sektörünün görece dirençli olduğu kabul edilmekle birlikte, gelecek sezon rezervasyonlarına dair belirsizliklerin endişe yarattığına dikkat çekilmiştir. Batılı ülkelerin Türkiye'nin içinde bulunduğu durumu anladıkları belirtilmiş olsa da yaptırımların telafisi için gerekli mali kaynakların bulunmasının son derece güç olduğu eleştirel biçimde değerlendirilmiştir. Bu noktada yalnızca Japonya'nın bu ölçekte bir finansal yükü karşılayabilecek durumda olduğu ifade edilmiş, ancak Tokyo'nun bu yönde somut adımlar atacağına dair güçlü bir işaret bulunmadığı belirtilmiştir.

Metinde, Turgut Özal'ın Irak konusunda ABD'nin tutumunu güçlü biçimde desteklemesinin arkasında, savaşın kısa süreceği ve Türkiye'nin uzun vadeli zarar görmeyeceği beklentisinin yattığı yorumlanmıştır. Ancak Özal'ın iç politikadaki konumunun zayıflığına da dikkat çekilmiş, Anavatan Partisi'nin kamuoyu yoklamalarında yalnızca yüzde 15-20 bandında destek bulmasının bu kırılganlığı artırdığı belirtilmiştir.

Türk kamuoyuna ilişkin değerlendirmelerde ise halkın büyük çoğunluğunun BM tutumunu desteklemekle birlikte savaşa açık bir destek vermediği özellikle vurgulanmıştır. Yapılan anketlerde Türklerin yüzde 75'inden fazlasının savaşa karşı çıktığı ve Türk askerlerinin Suudi Arabistan'a gönderilmesine daha da yüksek oranda karşı olunduğu bilgisi, kamuoyunun savaşa mesafeli duruşunu ortaya koyan önemli bir veri olarak öne çıkarılmıştır.

Cumhuriyet gibi önde gelen gazetelerin Özal'ın politikalarını sert biçimde eleştirdiği belirtilmiş, uzun süreli yaptırımların ekonomik sonuçlarının hissedilmesiyle birlikte Özal'ın daha büyük siyasi baskılarla karşılaşmasının muhtemel olduğu değerlendirilmiştir. Bunun yanında Türk iş dünyasının Doğu Avrupa ve Sovyetler Birliği'ne yönelmesi, ekonomik yönelimde yaşanan stratejik doğuşimin bir göstergesi olarak sunulmuştur.

Son olarak, metinde asıl kritik noktanın yaptırımların maliyetinden ziyade, Türkiye'nin Doğu Avrupa ile geliştirdiği ticaret hacmi olduğu belirtilmiştir. 1988'e kıyasla yüzde 50 artışla 1,25 milyar sterline ulaşan bu ticaretin, Türkiye'nin dış ekonomik yöneliminde yapısal bir dönüşüme işaret ettiği özellikle vurgulanmıştır. ABD'nin BM ambargosunun maliyetlerini telafi edecek yeterli bir mekanizma kuramaması halinde, Türkiye'nin Batı'dan uzaklaşıp kuzey komşusuna yönelme sürecinin hızlanacağı ve bunun hem ekonomik hem de siyasi sonuçlar doğurabileceği önemle ifade edilmiştir.³³

İstanbul Borsası

Tüm zamanların en yüksek seviyesi olan 5749 puana ulaşmasının ardından, Irak'ın Kuveyt'i işgalinin haftasında, 9 Ağustos 1990'da İstanbul Borsası, dünya borsalarına öncülük ederek listelenmiş hisse senedinin değerinde yaklaşık %30'luk bir düşüş yaşamıştır. Bu düşüş tüm imalat sektörlerini kabaca eşit şiddette vurmuştur. Özellikle Orta Doğu'da büyük pazarları olan firmalara karşı kötümser bir bakış açısı olduğu görölmektedir. Borsadaki dalgalanmaların ilginç ve şu ana kadar açıklanamayan bir özelliği, ilk haftada en büyük tek düşüşün (bir istisna dışında) oldukça kârlı olan Koç Holding'in (Türkiye'nin en büyük holding şirketi) hisselerinde yaşanmış olmasıydı ve Koç hisseleri %38,5 oranında düşüş yaşamıştır. 3 gün sonra toparlanan borsada düşüş %12'de kalmıştır.³⁴

³³ "Finding new friends in times of trouble", *The Scotsman*, 3 Ekim 1990, s. 11.

³⁴ *FCO*, 9/7001, s. 1.

Bu dramatik düşüşlerin ve yükselişlerin, olgunlaşmamış bir borsanın zayıflıklarını yansıttığı, önümüzdeki aylarda Orta Doğu'daki siyasi iklimin fırtınalı ve güneşli arasında gidip gelmesiyle daha fazlasının beklenebileceği yorumu yapılmıştır.³⁵

İngiltere Ankara Büyükelçisi Timothy Daunt, ENKA Holding yöneticilerinden Ünal Şahinoğlu ile yaptığı görüşme sonrasında gönderdiği raporda, İstanbul Borsası'ndaki dalgalanmaların önemli sonuçlar doğurduğuna dikkat çekmiştir. Şahinoğlu'na göre, kriz öncesinde birçok küçük ticaret firması ve birey, kısa vadeli kazanç beklentisiyle borsaya yönelmiş ve normal koşullarda mal veya hizmet ödemeleri için kullanılacak fonları hisse senedi alımında değerlendirmiştir. Bu durum, ödeme dengelerinde bozulmalara yol açmış ve borsa fiyatlarının düşüşüyle birlikte bazı yatırımcılar yükümlülüklerini yerine getiremez hale gelmiştir. Timothy Daunt'un aktardığına göre, bazı yatırımcılar fiyatların yeniden yükseleceği umuduyla pozisyonlarını korumaya çalışırken, diğerleri yükümlülüklerini karşılamakta zorlanmış; net etki ise piyasada ciddi bir likidite sıkışıklığı olmuştur.³⁶

Türk basınında yer alan haberde ise, hafta başından itibaren borsada yaşanan sürekli fiyat gerilemelerinin yatırımcı davranışlarını belirgin biçimde etkilediği vurgulanmış, özellikle “düşük fiyattan mal kaçırmama” ile “fırsat varken satma” eğilimlerinin aynı anda ortaya çıkmasının piyasada sert dalgalanmalara yol açtığı altı çizilmiştir. Körfez Krizi kaynaklı gerginliğin İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nı “teyakkuz” geçirdiği belirtilmiş; endeksin kısa sürede ciddi değer kaybına uğraması, belirsizliğin somut göstergesi olarak öneminden bahsedilmiştir. Haberde, seans içi alım-satım hareketlerinin geçici toparlanmalar yarattığı ancak kalıcı bir güven tesis edemediği değerlendirilmiş, sokak borsasının da resmî piyasaya paralel biçimde dalgalandığına dikkat çekilmiştir. Düşük fiyatlı “özel emirlerin” yasaklanmasının piyasa düzenini korumaya yönelik önemli bir adım olduğu vurgulanırken, yerli ve yabancı yatırımcıların satış yönlü tutumunun krizin yalnızca psikolojik değil, yapısal bir güvensizlik yarattığını gösterdiği önemle ifade edilmiştir. Fiyat düşüşlerinin 4 günde %29.4 oranına ulaştığı belirtilmiştir.³⁷

Dış Ticaret

İngiliz ekonomi danışmanı Alison Hook tarafından İngiltere Dışişleri Bakanlığı'na gönderilen raporda krizin ödemeler dengesi üzerindeki kısa ve uzun

³⁵ FCO, 9/7001, s. 1.

³⁶ FCO, 9/7001, s. 9.

³⁷ “Borsa ‘teyakkuz’ durumunda”, *Cumhuriyet*, 9 Ağustos 1990, s. 12.

vadeli etkileri ortaya koyulmaktadır. Türk ekonomisi 1989 yılının ikinci yarısından itibaren canlanma dönemine girmiştir. Körfez Krizi'ne kadar devam eden bu dönem krizle birlikte yerini durgunluğa bırakmıştır. Krizin hemen sona ermeyip uzaması ve savaş durumu ise Türk ekonomisini durgunluktan geriye

(Milyar Dolar)	1988	1989	1990
İthalat	14,33	15,79	22,30
İhracat	11,66	11,62	12,96
Ticaret Hacmi	25,99	27,41	35,26
Ticaret Açığı	2,67	4,16	9,34
İhracat / İthalat (%)	81,4	73,6	58,1
Ticaret Açığı / İhracat	0,13	0,08	-0,20
Ticaret Hacmi / GSMH (%)	36,9	34,4	32,4

*Tablo 1- Dış Ticaret Göstergeleri*³⁸

Körfez Krizi'nin başladığı 1990 yılında bir önceki yıla göre ithalat artışı 6,51 milyar dolar olmuştur. Bu sıçramanın sebebi Körfez Krizi'nde enerji ithalatının başka kaynaklardan daha pahalıya sağlandığı ve kriz dönemlerinde yapılan stoklama eğiliminden de kaynaklandığı söylenebilir. Ticaret hacmi büyümesi ise daha ziyade ithalata dayalı olarak gerçekleştiği için sağlıklı bir büyüme olarak nitelendirilebilir. Ticaret açığında dramatik bir atış meydana gelmiş, ihracatın ithalatı karışılma oranı da ciddi şekilde düşmüştür.

Diğer taraftan, ambargonun Türkiye ekonomisi üzerindeki etkilerinin Türk iş dünyasında ciddi bir kaygı yarattığı görülmektedir. Türkiye Odalar ve Borsalar Birliği Başkanı Yalım Erez, ambargonun kısa vadede olumsuz sonuçlar doğuracağı beklenmesine rağmen, Türkiye'nin izlediği dış politikanın ve Birleşmiş Milletler kararlarına verilen desteğin iş dünyası tarafından benimsendiğini belirtmiştir. Türkiye Dış Ticaret Derneği (TÜRKTRADE) Başkanı Evren Artam'ın değerlendirmesine göre ise, Irak pazarının kaybedilmesi, tahsil edilemeyen alacaklar ve ihracat gelirlerindeki kesintinin ekonomiye büyük zarar vermiştir. Ayrıca Güneydoğu Anadolu'daki ihracatçıların yaşadığı finansman sıkıntılarında dikkat çekmiş; vadesi gelen kredilerin ertelenmesi ve yeni kredi olanakları sağlanmasının acil bir ihtiyaç olduğunu özellikle vurgulamıştır.³⁹

³⁸ FCO, 160/275/20, s. 4., *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası*, Yıllık Rapor, 1992.

³⁹ "İş dünyası ambargodan endişeli", *Cumhuriyet*, 10 Ağustos 1990, s. 12.

İthalat

Kerkük-Ceyhan (Yumurtalık) arasında bulunan Irak-Türkiye ham petrol boru hattı, Kerkük ve çevresindeki ham petrolü Yumurtalık Deniz Terminali'ne taşımaktadır. Hattın taşıma kapasitesi yıllık 70,9 milyon tondur ve 1279 km'si Türkiye tarafında, 597 km'si de Irak tarafındadır.⁴⁰

Irak'a olan yaptırımların Türkiye üzerindeki en acil etkisi, boru hattının kapatılarak Irak'tan petrol ithalatının durdurulması olmuştur. Türkiye'nin Irak'tan ithalatı neredeyse tamamen ham petrol (% 95) ve doğalgazdan (% 2) oluşmaktadır.⁴¹ Irak Akdeniz boru hatları, 1989 yılında Türkiye'ye 255 milyon dolar gelir sağlamıştır ve bu rakam hatların kapatılması sonucu ortaya çıkacak zararı göstermektedir.⁴² 1990'da ek ithalat maliyetlerinin 200 milyon dolar ve tam bir yılda 500 milyon dolar olması beklenmektedir. Yukarıda da belirtildiği üzere bu rakamlar boru hatlarının kapatılmasından dolayı Irak petrolünün diğer tedarikçilerden temin edebileceği ancak varil başına 4-5 dolarlık bir maliyetle yapılabileceği varsayımına dayanmaktadır. Bu ek maliyet, basit bir fiyat etkisinden ziyade yaptırımların doğrudan bir sonucudur; çünkü yaptırımlar olmasaydı Türkiye, Irak'tan sabit bir fiyatla varil başına 20 dolar üzerinden petrol almaya devam edecekti. Bu rakamlar, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) tarafından yapılan hesaplamalarla uyumludur ve dünya petrol fiyatının varil başına 24 dolarda dengelendiği varsayımıyla hazırlanmıştır.⁴³

(Milyar Dolar)	1989	1990	1991
Genel İthalat	15,792	22,302	21,047
OECD Ülkeleri	9,935	14,251	14,071
AET Ülkeleri	6,077	9,328	9,222
Diğer Avrupa Ülkeleri	1,513	2,218	3,318
İslam Ülkeleri	2,319	3,854	3,138
Ortadoğu Ülkeleri	2,302	2,706	2,419

⁴⁰ BOTAS, Faaliyet Raporu, 1992, Ankara, s. 15.

⁴¹ FCO, 9/7001, s. 4.

⁴² FCO, 9/7001, s. 10.

⁴³ FCO, 9/7001, s. 4.

Körfez Ülkeleri	2,186	2,518	2,302
OPEC Ülkeleri	2,656	3,338	2,681

Tablo 2- İthalatın Ülkelere Göre Dağılımı ⁴⁴

Tabloda 1989, 1990 ve 1991 yıllarına ait Türkiye'nin ithalatının ülkelere göre dağılımı yer almaktadır ve özellikle 1990 yılı, Körfez Krizi'nin etkileri açısından dikkat çekmektedir. Genel ithalat, çok belirgin bir artış göstermiş, ancak 1991'de 21,05 milyar dolara gerileyerek bir miktar düşüş yaşamıştır. İslam ülkelerinden yapılan ithalat 1989'dan 1990'a geçerken 2,32 milyar dolardan 3,85 milyar dolara yükselmiş, 1991'de ise 3,18 milyar dolara gerilemiştir. Ortadoğu ülkeleri ve Körfez ülkeleri de benzer şekilde 1990'da bir artış sergileyip 1991'de düşüş yaşamıştır; bu durum Körfez Krizi'nin bölgedeki ticari ilişkilere getirdiği dalgalanmalarla açıklanabilir. Özellikle OPEC ülkelerinden ithalat 1989'da 2,66 milyar dolar iken, 1990'da 3,34 milyar dolara yükselmiş, 1991'de 2,68 milyar dolara gerilemiştir. Genel tablo, 1990'da ithalatın birçok ülke grubundan artış gösterdiğini, ancak 1991'de hem krizin etkileri hem de belki iç talepteki daralmayla birlikte bir denge arayışına girildiğini göstermektedir. Bu dönemde Türkiye'nin ithalat yapısında OECD ve AET ülkelerinin ağırlığı korunurken, bölgesel krizlerin özellikle Ortadoğu ve Körfez ülkeleriyle ticarete dalgalanmalara yol açtığı anlaşılmaktadır.

1989 yılında Türkiye, 18,6 milyon ton (117 milyon varil) ham petrol ithal etmiştir. Bunun maliyeti 2,455 milyon dolardı. 1989 yılında ham petrolün varil başına ortalama maliyeti 132 dolar veya ton başına 17,9 dolar idi. 1990 yılında krizin çıktığı tarihten yılsonuna kadar, gereksinimleri karşılamak için 6-7 milyon ton daha ham petrol ithal edilmesi gerekmiştir. Bu miktar, 1989 yılında ithal edilen 11 milyon tonun üzerine eklenmiştir. Ekim 1990 itibarıyla Kuzey Denizi ham petrolünün fiyatı varil başına 25 dolardır.⁴⁵

⁴⁴ *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 1992.*

⁴⁵ *FCO, 9/7001, s. 8.*

İhracat

(Milyon Dolar)	1989	1990	1991
Genel İhracat	11624,7	12959,3	13593,5
OECD Ülkeleri	7174,8	8809,9	8855,8
AET Ülkeleri	5407,7	6892,9	7041,8
Diğer Avrupa Ülkeleri	1045	1003,1	1151,9
İslam Ülkeleri	2260,4	2191,3	2590,7
Körfez Ülkeleri			
Irak	445,3	214,5	122,4
Kuveyt	167,5	92,2	16,4

Tablo 3- İhracatın Ülkelere Göre Dağılımı⁴⁶

Tablo 3'te görüldüğü üzere kriz öncesi ve sonrasında Türkiye'nin genel ihracatında artış olmuştur. İthalatta olduğu gibi ihracatta da en büyük payı OECD ülkeleri almış, Irak ve Kuveyt'e olan ihracatta Körfez Krizi nedeniyle büyük bir düşüş meydana gelmiştir.

Irak, Türkiye için önemli bir ihracat pazarıdır ve toplam Türk ihracatının %4-8'ini oluşturmaktadır. (Kuveyt'le birlikte toplam % 5,2) 1989'da ve 1990'ın ilk altı ayında Irak'a yapılan ihracat, önceki yıllara göre oldukça düşüktür, çünkü Irak, ithalatının çoğu için ihtiyaç duyduğu kredi hatlarının kaldırılmasından etkilenmiştir. Yeni ihracat kredi hatları yıl içinde tartışılmış ve Türk ihracatını Irak'a artırmak için yılsonunda açılması beklenmiştir. Ancak bu kredi hatları henüz açılmadığı için, Türkiye'nin yıllık bazda sadece %5 oranında ihracat gelirini kaybetmesi öngörülmektedir. Buna Kuveyt pazarlarının kaybı da dahildir. Potansiyel gelecekteki ihracat kayıpları, 1991 yılında Türk ihracat performansına yansıtılması gereken azaltılmış ihracat tahminlerine dahil edilmelidir. Irak ve Kuveyt'te kaybedilen ihracat pazarlarının başka satışlarla telafi edilmesi öngörülmemiştir; bu ihracatların çoğu (özellikle tekstil ve temel imalat ürünleri) mutlaka alternatif pazarlar bulamayacaktır.⁴⁷ Irak'a yapılan ihracat, Türk imalat sanayii toplam ihracatının %15-20'sini oluşturmaktadır ve bu düzeydeki

⁴⁶ Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 1992.

⁴⁷ FCO, 9/7001, s. 2.

bağımlılık, tekstil, demir ve çelik, kimyasallar, patlayıcılar, elektrikli makineler ve diğ er temel imalat ürünlerini özellikle savunmasız hale getirmektedir.⁴⁸

Türkiye'den Irak'a ihraç edilen malların önemli bir kısmı, Avrupa pazarlarında rekabet gücü olmayan veya başka yerlerde satılamayan mallardan oluşmaktadır. Irak'a yapılan ihracatın bir diğ er önemli yönü ise Türkiye'nin güneydoğ u bölgelerindeki yerel/bölgesel ekonomik etkisidir. Bu etkiler en çok Diyarbakır, Gaziantep ve Hatay gibi illerde hissedilmiştir. Taze meyve ve sebzeler, kuru meyveler, un bazlı ürünler ve çeşitli sanayi ürünlerinin Irak'a ihracatı, Güneydoğ u Anadolu Bölgesi ekonomisi için büyük önem taşımaktadır; Türkiye genel ekonomisine olan etkisinden çok daha fazladır.⁴⁹

Turizm ve Ulaştırma

Yıllar	Turist Sayısı (Milyon)	Turizm Gelirleri (Milyar Dolar)
1985	2,4	1,0
1986	2,5	1,1
1987	2,8	1,3
1988	3,2	1,5
1989	4,5	2,6
1990		
<i>Ağustos</i>	7,7	4,9
<i>Eylül</i>	6,6	4,3
<i>Ekim</i>	5,2	4,1
<i>Kasım</i>	3,6	2,2
<i>Aralık</i>	3,2	1,6
1991	5,5	2,6

*Tablo 4- Turizm Gelirleri ve Turist Sayısı*⁵⁰

⁴⁸ FCO, 9/7001, s. 5.

⁴⁹ FCO, 9/7001, s. 11.

⁵⁰ FCO, 160/275/20, s. 6., Çok küçük farklar olsa da Türk resmi kaynakları da benzer rakamlar belirtmiştir; bk. *Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 1992, s. 57-58.*

Krizin başladığı Ağustos ayında herhangi bir düşüş olmasa da sonraki aylardan itibaren ülkeye gelen turist sayısında ve turizm gelirlerinde belirgin bir düşüşün olduğu gözlemlenmektedir. Bunda savaştan kaynaklı Avrupa'dan yapılan rezervasyon iptallerinin ve özellikle İstanbul ve Bursa'ya gelen Arap turist sayısındaki düşüşün etkili olduğu söylenebilir.⁵¹

Yaptırımların Türk ulaştırma sektörüne de olumsuz etkileri olmuştur. 1989 yılında, Türkiye'nin uluslararası taşımacılık (TIR) yoluyla taşıdığı toplam yük miktarı 11.555.000 tondur. Irak'a taşınan yükler, toplamın %43,78'ini oluşturmuştur. 1989 yılında Irak'a kara taşımacılığından elde edilen döviz geliri ise 260 milyon dolardır. Irak'a Türk limanları üzerinden yapılan transit trafiğinden elde edilen gelir 42 milyon dolarken, Avrupa ülkelerinden Irak'a yapılan transit trafiğinden elde edilen gelir ise 58 milyon dolardır. 1989 yılında Türkiye'nin uluslararası kara taşımacılığından elde ettiği toplam döviz gelirinin 615 milyon dolar olduğu dikkate alındığında, bu gelirin yaklaşık %40'ının kaybedileceği söylenebilir. Yakıt maliyeti taşımacılık sektöründe yükselirken, hem sektördeki iş kaybı hem de aşırı kapasite nedeniyle oluşacak etkiler oldukça ciddi olacaktır.⁵²

Irak'ın Kuveyt'i işgal etmesinden bu yana, havacılık savaş riski sigorta piyasası, Orta Doğu'daki çeşitli ülkelere yapılan uçuşlar için havayollarına ek primler uygulamaktadır. Bu ek maliyetler önemli ek yükler oluştursa da, tarifeli uçuşlar 1991 yılının başına kadar büyük ölçüde etkilenmemiştir. Ancak bu tarihten sonra son üç hafta içinde sigorta oranlarında keskin bir artış yaşanmıştır.⁵³

Özellikle Türkiye'nin doğusu için sigorta primleri 30 kat artmıştır. İstanbul ve Ankara gibi batı bölgelerine yönelik primler de yüksek oranlarla belirlenmeye başlanmıştır. Bu artış, Türk hava taşıyıcılarının ve Türkiye'ye uçuş yapan yabancı havayollarının operasyonlarını ciddi şekilde zora sokmuş ve faaliyetlerini durma noktasına getirmiştir.⁵⁴ Primlerde yaklaşık %200-300 arasında artışlar meydana gelmiş, Türk Hava Yolları 1-11 Ocak 1991 tarihleri arasında fazladan 772 bin dolar sigorta primi ödemiştir.⁵⁵

Bu yeni geniş kapsamlı savaş riski sigorta primleri, Türkiye ekonomisine yeni bir ek yük yükleyecektir. Bu durumun, Türkiye'nin hem hava hem de deniz taşımacılığına büyük bir darbe vuracağı, iletişim hatları çalışamaz hale

⁵¹ FCO, 9/7001, s. 13.

⁵² FCO, 9/7001, s. 14.

⁵³ FCO, 9/7538, s. 5.

⁵⁴ FCO, 9/7538, s. 3.

⁵⁵ "Savaşa sigortasız girildi", *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1991, s. 13.

getirebileceği ve Irak'a karşı kararlı duruşunu sürdürmesini zorlaştırabileceği, hatta imkânsız hale getirebileceği yorumu yapılmıştır.⁵⁶

Ülke	4 Ocak 1991	14 Ocak 1991	17 Ocak 1991	28 Ocak 1991
İran	0.0125	0.0500	0.0050	0.0500
İsrail	0.0200	0.2500	0.5000	2.0000
Ürdün	0.0500	0.2000	0.0400	2.5000
Mısır	0.0125	0.0750	0.0750	0.1000
Umman	0.0125	0.0500	0.0500	0.1000
Katar	0.0125	0.0750	0.1500	1.0000
Suudi Ara.(Kuzey)	0.0500	0.2500	0.5000	1.5000
Suudi Ara.(Güney)	0.0500	1.0000	0.2750	0.5000
Suriye	0.0200	1.0000	0.2750	0.5000
Türkiye (Doğu)	0.0150	0.1000	0.1000	0.5000
Türkiye (Batı)	yok	yok	yok	0.1000
BAE	0.0125	0.0500	0.0750	0.1000
Yemen	0.0125	0.0500	0.0750	0.100

Tablo 5- Havacılık Savaş Riskleri – Uçuş Başına Oranlar (% Gövde Değerü Üzerinden)⁵⁷

Müteahhitlik Hizmetleri

Körfez Krizi öncesinde, Türk müteahhitlik firmaları, Irak'ta önemli projeler üstlenerek büyük iş fırsatları elde etmişlerdir. Bu firmalar, genellikle Irak'ta barajlar, santraller ve diğer altyapı hizmetleri projelerinde ihaleler kazanmışlardır. 1981 yılından itibaren toplamda 37 Türk firması, Irak'ta faaliyet göstermiştir. Ancak 1990 yılı Mart ayı itibarıyla bu sayı 19'a düşmüştür. Krizin patlak vermesiyle birlikte, Türk müteahhitleri projelerini tasfiye etmiş ve 16 Ağustos

⁵⁶ FCO, 9/7538, s.4.

⁵⁷ FCO, 9/7538, s. 4.

1990'da tamamen işlerini durdurmuşlardır. Bu dönemde, işçilerini geri çekmek için Irak hükümetine başvuruda bulunmuşlardır.⁵⁸

1989 sonu itibarıyla, çoğunluğunu Türk firmalarının oluşturduğu toplam 3.074 Türk işçisi Irak'ta çalışmaktaydı. Kuveyt'te ise 1981 yılından itibaren faaliyet gösteren 8 Türk firması bulunurken, 1990'larda bu sayı 3'e inmiştir. Kuveyt'in işgaliyle birlikte, Türk firmaları bu ülkeden çekilmek zorunda kalmışlardır. 1989 yılı sonunda Kuveyt'te çalışan Türk işçisi sayısı ise toplam 3.950'dir.⁵⁹

İngiliz Büyükelçisi Timothy Daunt 27 Ağustos 1990 tarihinde Türk Müteahhitler Birliği tarafından kendisine iletilen, birlik üyelerinin Irak/Kuveyt'teki kayıplarını gösteren tabloyu Londra'ya göndermiştir. Buna göre 10 firmanın toplam kaybı 557 milyon dolar olarak hesaplanmıştır ve bunun yarısı ENKA şirketine aittir. Ayrıca BMB firmasının da yaklaşık 160 milyon dolar kaybı mevcuttur. Firmalar en büyük kayıpları teminat mektupları ve bölgede bırakılan iş makineleri tutarlarıdır.⁶⁰

Dış Yardımlar ve Tazminat

İngiltere Güney Avrupa Departmanı'ndan Ankara Büyükelçiliği'ne gönderilen raporda, Türkiye'nin Körfez Savaşı'nda müttefik koalisyonuna verdiği güçlü destek ve BM Güvenlik Konseyi kararlarına bağlılığı göz önüne alındığında, Türkiye'nin taleplerini destekleme yönündeki siyasi gerekçelerin kabul edilmesi gerektiği yönünde fikir birliği içinde olduğu belirtilmiştir. Ayrıca Irak boru hatlarını ellerinde tuttukları için Türklerin yanında yer almanın önemli olduğu da aktarılmıştır.⁶¹

Körfez Krizi Mali Koordinasyon Grubu (FCG) üyeleri, yaptırımların yarattığı etkiyi azaltmak için Türkiye'ye 3,696 milyar dolarlık ikili yardım taahhüdünde bulunmuştur. Bunun dışında Avrupa Topluluğu tarafından 175 milyon ECU⁶² kredi yardımı sağlanmıştır. Bu krediler faizsiz olacak ve 10 yıl boyunca geri ödenmeyecekti ve OECD'ye göre %33-50 oranında hibe niteliği taşımaktadır.⁶³

⁵⁸Ahmet İncekara, "Körfez Krizi'nde Türkiye'nin Ekonomik Kayıpları ve Muhtemel Kazançları", *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, İstanbul, 1990, s. 49.

⁵⁹ İncekara, *age.* s. 52.

⁶⁰ FCO, 9/7001, s. 9.

⁶¹ FCO, 9/7538, s. 6.

⁶² Avrupa para birimi. 1991 yılı ortalama ECU/USD paritesine göre (1 ECU=1,37 Dolar) yaklaşık 239.750.000 dolar. <https://paracevirici.com/doviz-arsiv/merkez-bankasi/gecmis-tarihli-doviz/1991/ecu-european-currency-unit>, (Erişim tarihi: 10 Mayıs 2025)

⁶³ FCO, 9/7538, s. 9.

Rapora göre Türkiye'ye toplam 4,2 milyar dolar yardım taahhüdünde bulunulmuştur. Ancak 20 Mayıs 1991 yılı itibariyle bunun sadece 1,9 milyar doları aktarılmıştır. Bunun dışında ABD ve Suudi Arabistan ekipman temini kapsamında 1,5 milyar dolar değerinde bir taahhüt daha sunmuşlar ancak bunun somut bir sonuç urettiği konusunda bilgi yoktur.⁶⁴

Sonuç

1990–1991 Körfez Krizi, yalnızca Orta Doğu'nun değil, tüm uluslararası sistemin siyasi, ekonomik ve güvenlik dengelerini köklü biçimde etkileyen bir kriz olmuştur. Irak'ın Kuveyt'i işgaliyle başlayan bu süreç, Soğuk Savaş'ın sona ermesinden hemen sonraki dönemde meydana gelmiş ve yenedünya düzeninin ilk büyük testi olarak tarihe geçmiştir. Türkiye, bu krizde Birleşmiş Milletler'in almış olduğu yaptırım kararlarını gecikmeden uygulayan ve ABD öncülüğündeki koalisyon güçlerine stratejik destek sağlayan başlıca ülkelerden biri olmuştur. Türkiye'nin bu tutumu, uluslararası alanda prestij kazandırsa da ekonomik açıdan çok yönlü ve ağır sonuçlar doğurmuştur.

Bu alışmada, Körfez Krizi'nin Türkiye ekonomisine etkileri, özellikle İngiliz kaynakları ve diplomatlarının analizleri işığında kapsamlı biçimde değerlendirilmiştir. İngiltere Dışışleri Bakanlığı'na bağlı diplomatların gönderdiği yazışmalar ve ekonomik raporlar, Türkiye'nin krize verdiği tepkilerin dış politika öncelikleriyle ne derece uyumlu olduğunu, ancak bu tercihler nedeniyle ekonomik olarak ne tür bedeller ödendiğini çarpıcı Şekilde ortaya koymaktadır.

Krizle birlikte Türkiye'nin dış ticaret dengesi önemli lde bozulmuştur. Özellikle Irak ve Kuveyt'e yapılan ihracatta büyük düşüş yaşanmış, bu iki ülkenin toplam ihracat içindeki payı göz önüne alındığında, özellikle Güneydoğu Anadolu illerinde hissedilen bölgesel etkiler ortaya çıkmıştır. Sınır ticaretinin sekteye uğraması, başta Gaziantep, Diyarbakır, Hatay gibi iller olmak üzere pek çok yerel ekonomide daralmaya yol açmıştır. Türkiye'nin Irak'a ihracatı özellikle düşük rekabet gücüne sahip mallardan oluşmakta olup, bu malların başka pazarlara yönlendirilmesi mümkün olamamıştır.

İthalat cephesinde ise Irak'tan gelen ucuz ve sürekli enerji arzının durmasıyla birlikte enerji maliyetleri ciddi biçimde artmış, diğer tedarikçilerden alınan petrol ve doğalgaz Türkiye için büyük ek maliyet oluşturmuştur. Kerkük-Yumurtalık boru hattının kapatılması, sadece doğrudan ithalat kaybına değil, aynı zamanda boru hattı işletmesinden elde edilen transit gelirlerin de yitirilmesine yol açmıştır. Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (TPAO) ve Maliye Bakanlığı'nın

⁶⁴ FCO, 9/7538, s. 11.

hesaplamalarına göre, yalnızca enerji ithalatındaki bu değişim nedeniyle Türkiye ekonomisine yıllık 500 milyon dolarlık bir ek yük binmiştir.

İstanbul Borsası, krizin başladığı hafta yaklaşık %30 oranında değer kaybetmiş, bu da sermaye piyasalarının olgunlaşmamış yapısını ve krizlere karşı ne kadar hassas olduğunu ortaya koymuştur. İngiltere Ankara Büyükelçisi Timothy Daunt ve ENKA yöneticisi Ünal Şahinoğlu arasında geçen görüşmeler, borsa spekülasyonlarının reel sektörde ödeme dengesizliklerine ve likidite sıkışıklıklarına yol açtığını göstermektedir.

Turizm sektörü de krizden önemli ölçüde etkilenmiştir. Krizin ilk haftalarında büyük bir düşüş yaşanmasa da, Ekim 1990'dan itibaren Avrupa ülkelerinden gelen rezervasyon iptalleri ve Arap turist sayısındaki azalma net biçimde hissedilmiştir. Turizm gelirleri birkaç ay içinde keskin bir düşüş yaşamış, bu da döviz gelirleri açısından olumsuz bir tablo doğurmuştur. Aynı şekilde kara, hava ve deniz ulaşımı da krizden etkilenmiştir. Havacılık savaş risk sigorta primlerinin yükselmesi, hava taşımacılığını kısıtlamış ve Türk hava yollarının faaliyetlerine ağır yükler getirmiştir. TIR taşımacılığı ise, Irak hattının kapatılmasıyla birlikte %40 civarında bir gelir kaybı yaşamıştır.

Körfez Krizi'nin bir diğer önemli etkisi de müteahhitlik sektöründe yaşanmıştır. Irak ve Kuveyt'te faaliyet gösteren Türk firmaları, bu ülkelerdeki projelerini yarım bırakmak zorunda kalmış, milyarlarca dolarlık iş makineleri, teminat mektupları ve devam eden sözleşmeler iptal edilmiştir. ENKA başta olmak üzere büyük Türk firmalarının uğradığı toplam zarar 550 milyon doların üzerindedir. Bu zararların önemli bir kısmı İngiliz diplomatlar tarafından Londra'ya detaylı şekilde raporlanmıştır.

Kriz sonrası dönemde Türkiye'ye verilen dış yardımlar ise beklenen seviyeye ulaşamamıştır. Körfez Krizi Mali Koordinasyon Grubu tarafından Türkiye'ye 4,2 milyar dolar yardım taahhüdünde bulunulmuş, ancak bunun sadece 1,9 milyar doları fiilen ödenmiştir. Avrupa Topluluğu tarafından sağlanan 175 milyon ECU tutarındaki faizsiz kredi dışında, ABD ve Suudi Arabistan'ın sağladığı askeri ekipman yardımlarının büyük bölümü vaat düzeyinde kalmıştır. Bu durum, Türkiye'nin krizde üstlendiği rol ile elde ettiği kazançlar arasındaki dengesizliği ortaya koymaktadır.

Türk basınında da benzer değerlendirmeler yapılmıştır. Krizin ekonomi üzerinde daralma ve enflasyon baskısını arttırdığı vurgulanmış, üretim ve yatırımların kısılmasının büyümeyi frenlerken savunma harcamaları ve artan para arzı nedeniyle enflasyon kontrolünün zorlaşacağına altı çizilmiştir. Dövizlerindeki kaybın cari işlemler açığını büyütebileceği ve savaşın uzaması halinde bu açığın öngörülemez boyutlara ulaşabileceği önemle belirtilmiştir. Ödemeler dengesi üzerindeki baskı ve yaklaşan anapara ödemeleri nedeniyle dış

borçlanma ihtiyacının arttığı değerlendirilmiş, bu sorunun ABD desteği ve garanti mekanizmaları ile aşılmasın planlandığı ifade edilmiştir. G-7 toplantılarında mali desteklerin arttırmasının piyasalara kısmi güven verdiği aktarılrken, iç piyasada panik kaynaklı nakit talebi, yatırım ertelemeleri ve ticari aksamalarının ekonomik kırılganlığı derinleştirdiği belirtilmiştir.

Sonuç olarak Körfez Krizi, Türkiye açısından bir yandan dış politikada Batı ittifakıyla uyumlu hareket etmenin stratejik faydalarını test etme fırsatı yaratırken, diğer yandan ağır ekonomik bedellerin ödendiği, özellikle bölgesel ekonomilerin ve dış ticaret yapısının kırılganlıklarının net biçimde ortaya çıktığı bir dönem olmuştur. İngiliz arşiv kaynakları, bu süreçte Türkiye'nin yalnızca bir mtfefik olarak değil, aynı zamanda bölgedeki ekonomik ve siyasi istikrarın korunması açısından da vazgeçilmez bir aktör olarak değerlendirildiğini göstermektedir. Bu belgeler, Türkiye'nin dış politikasının ekonomik etkilerini anlamak, kriz zamanlarında izlenen stratejilerin ekonomik sonuçlarını belgelemek açısından tarihsel kaynak olarak önemli katkılar sunmaktadır.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

The National Archive (TNA), Foreign and Commonwealth Office, Londra.

Resm Yayınlar

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem 18, C. 47, 1. Birleşim.

Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, Yıllık Rapor, 1992.

BOTAŐ, *Faaliyet Raporu*, 1992, Ankara.

Kitaplar ve Makaleler

ALNASRAWI Abbas (1986) Economic Consequences of the Iraq-Iran War, *Third World Quarterly*, Vol. 8, No. 3, s. 869-895.

ARMAOğLU Fahir (2016) *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1914-1995*, Timaş Yayınları, İstanbul.

AYDIN Nurhan – ŞENTÜRK Bahar (2015) Ortadoğuda Şattülarap'ın önemi ve Şattülarap zerindeki çekişmeler, *Karadeniz Uluslararası Bilimsel Dergi*, Sayı 28, s. 63-75.

ERGİL Doğu (1990) *Körfez Bunalmı*, Gündoğan Yayınları, Ankara.

GAUSE III F. Gregory (2002) Iraq's Decision to Go to War, 1980 and 1990, *Middle East Journal*, Vol. 56, No. 1, Winter, s. 47-70.

- GÖZEN Ramazan (2001) Özal ve Körfez Savaşı: İdealler/ Gerçekler Açmazında Dış Politika, *Kim Bu Özal*, Ankara.
- HOOGLUND Eric (1984) The Gulf War and the Islamic Republic, *Middle East Research and Information Project*, Merip Reports, No: 125/126, s. 25-52.
- İNCEKARA Ahmet (1990) Körfez Krizi'nde Türkiye'nin Ekonomik Kayıpları ve Muhtemel Kazançları, *İstanbul Sanayi Odası Dergisi*, İstanbul, s. 34-67.
- MOLLA Alptekin (2009) Soğuk Savaş Sonrası Körfez Krizleri ve Türkiye-ABD-NATO İlişkileri, *Yönetim ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, Vol. 7, No. 11, s. 29-45.
- SALLINGER Pierre - LAURENT Eric (1991) *Körfez Savaşı: Gizli Dosya*, Çev. Erden AKBULUT, E Yayınları, İstanbul.
- SANDER Oral (2009) *Siyasi Tarih 1918-1994*, 18. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.
- UÇAROL Rifat (2015) *Siyasi Tarih 1789-2014*, Der Yayınları, İstanbul.
- ÜZGEL İlhan (2008) ABD ve NATO'yla İlişkiler, *Türk Dış Politikası: Kurtuluş Savaşından Bugüne Olgular, Belgeler, Yorumlar*, Ed. Baskın ORAN, İletişim Yayınları, Cilt 2, İstanbul.

Sürelî Yayınlar

Cumhuriyet

Scarborough Evening News

The Scotsman

Press and Journal

The Kerryman

İnternet Kaynakları

<https://digitallibrary.un.org/record/94220?v=pdf> ,(erişim tarihi: 19 Mart 2025)

<https://paracevirici.com/doviz-arsiv/merkez-bankasi/gecmis-tarihli-doviz/1991/ecu-european-currency-unit> (Erişim tarihi: 10 Mayıs 2025)